

РОЗВИТОК ОСВІТНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ФАКТОР ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

*М. О. Солдатенко,
перший заступник Міністра
праці та соціальної політики України*

Серед факторів, що визначають економічний розвиток суспільства, провідна роль належить освіті, перш за все вищій. Від того, яке місце в системі суспільних відносин посідає вища освіта, значною мірою залежать розвиток наукового і технічного потенціалу, темпи продуктивності праці, розміри валового внутрішнього продукту й ін. У свою чергу, формування тієї чи іншої системи освіти загалом, і вищої зокрема, залежить від соціально-економічного устрою країни, масштабів людського потенціалу, рівня розвитку економіки. Тобто стан вищої освіти — це і частина загальноекономічних проблем держави.

За умов економічних трансформацій в Україні у сфері вищої освіти постало багато проблем, притаманних майже усім ланкам економічної діяльності. Це перш за все — недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази, що визначає політику формування вищої освіти. По-друге, існуюча модель підготовки фахівців значно зорієнтована на копіювання зарубіжного досвіду без необхідного урахування національних особливостей. Крім того, втрачається регулююча роль держави у цій сфері, внаслідок чого вищі навчальні заклади (ВНЗ) поставлені перед проблемою самозабезпечення, що призводить до структурних перекосів у системі підготовки кадрів, їх невідповідності потребам ринку праці.

В Україні відбувається подальше розширення мережі та масштабів підготовки фахівців у системі вищих навчальних закладів III — IV рівнів акредитації. Так якщо в період 1995 — 1999 рр. середньорічний темп приросту вищих навчальних закладів цього типу становив 5,3%, то в 2000 — 2003 рр. — знизився до 2,0%. Відповідно змінився і середньорічний темп зростання кількості студентів у них — 8,7 і 9,4 відсотків*.

У державних вищих навчальних закладах приріст студентів становив з 2000 по 2004 рр. — 26,2%, у недержавних був ще вищим — 119%.

Розширення масштабів підготовки фахівців з вищою освітою — процес об'єктивний і багато в чому зумовлений переглядом суспільних цінностей в результаті всесвітнього підвищення інтелектуалізації суспільства, посилення потягу людей до здобуття вищої освіти. Важливе значення має і те, що кожна країна, яка хоче мати статус розвиненої, прагне всіма заходами підтримувати розвиток освіти, зростання інтелектуального потенціалу.

* У статті (тут і далі) використано дані Міністерства освіти України, Державного комітету статистики України, Державного центру зайнятості

Водночас при загальному дефіциті робочих місць є необхідність привести у відповідність обсяги підготовки фахівців з потребою країни в працівниках високої кваліфікації, не допустити значного рівня безробіття серед спеціалістів і вирішити пріоритетну стратегічну задачу забезпечення науково-технічного зростання країни, яка потребує підготовки відповідного контингенту фахівців.

Наскільки ефективною є сучасна система підготовки фахівців можна простежити на прикладі навчання студентів за кошти державного бюджету. Саме правильна організація такого навчання дає можливість з більшою обґрунтованістю говорити, по-перше, про відповідність політики держави і державних важелів регулювання масштабів підготовки фахівців потребам економіки. А по-друге, встановити можливості працевлаштування випускників ВНЗ, маючи на увазі наявність більш досконалої статистичної інформації з питань підготовки кадрів з вищою освітою за кошти державного бюджету.

Аналіз показав, що незважаючи на значні масштаби підготовки спеціалістів в Україні за рахунок недержавних коштів, підготовка фахівців за кошти державного бюджету впродовж останніх років змінилась незначно. У 1998 році прийом студентів за державним замовленням склав 134707 осіб, у 2003 році – 153120 осіб, тобто збільшився майже на 14%. І це закономірно, оскільки державний протекціонізм вищої освіти є пріоритетним напрямом економічної стратегії майже усіх розвинутих країн. Разом з тим звертає на себе увагу і те, що найвищими темпами за державним замовленням здійснюється підготовка фахівців за тими ж спеціальностями, які забезпечуються в достатній кількості за рахунок індивідуальних коштів і які (враховуючи ажіотажний попит населення на деякі професії) є уже надлишковими. У 2001 – 2002 навчальному році прийом студентів за державним замовленням за напрямками освіти: гуманітарні, соціальні науки, економіка, комерція, бізнес, правознавство порівняно з 1998 – 1999 навчальним роком зріс з 56259 до 58296 осіб і склав у загальній кількості прийому за державним замовленням 42,4% проти 41,8 у 1998 – 1999 навчальному році. Особливо значними темпи росту прийому за кошти державного бюджету в цей період були в соціальних науках – 112,0%, економіці, комерції, підприємстві – 110,7%, правознавстві – 114,9%.

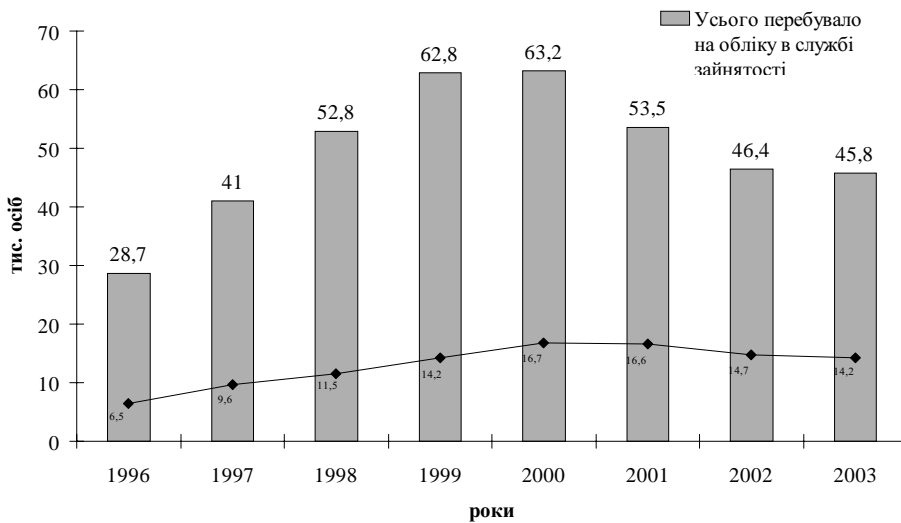
На такому тлі надзвичайно актуальною є проблема працевлаштування випускників ВНЗ, підготовка яких здійснювалась за державні кошти. У 2003 – 2004 навчальному році із загальної кількості випускників, що навчались за державним замовленням, направлення на роботу одержали лише 54,5%. Варто назвати ряд спеціальностей, за якими у 1999 р. випускники практично не одержали (або мало хто одержав) направлення на роботу. А як показала практика, ці спеціальності найчастіше фігурують на зареєстрованому ринку праці. В сфері освіти – це спеціальності педагогічної освіти, дошкільного виховання та початкового навчання, дефектології, серед яких направлення на роботу із числа тих, що навчались за рахунок державного бюджету, одержали від 14 до 33%. Серед гуманітарних спеціальностей – історія, філологія направлення на роботу мали 4 – 16% випускників, а зі спеціальностей облік і аудит, економіка підприємства, бухгалтерський облік, менеджмент тощо – від 8,2 до 45%. Із 1246 випускників за спеціальністю “бакалавр права” направлення на роботу одержали лише 3%.

Невідповідність освітніх послуг реальним потребам економіки країни зумовила виникнення проблеми незайнятості серед випускників вищих навчальних закладів.

Найбільше зростання незайнятості серед випускників ВНЗ спостерігалось до 2000 року. У 2000 році на обліку в службі зайнятості перебувало 63,2 тис. випускників вищих навчальних закладів, що в 3 рази більше, ніж у 1995 році. Починаючи з 2001 року ситуація дещо поліпшилась, і на кінець 2003 року на обліку в службі зайнятості перебувало 45,8 тис. випускників ВНЗ.

Наведені дані відзеркалюють лише масштаби і структуру зареєстрованих відповідними службами випускників. Насправді проблема незайнятості випускників значно гостріша, ніж за даними статистики. По-перше, значна частина випускників не реєструється в Державній службі зайнятості через зневіру в отриманні бажаної роботи і низький рівень допомоги по безробіттю. По-друге, частина випускників, яка не знаходить роботи, поповнює нерегламентовану зайнятість у неформальному секторі економіки, де інколи прибутки більші, ніж на постійному робочому місці.

Про напруженість на ринку праці свідчить і низький відсоток працевлаштування (див. рис. 1). У 2003 році тільки третина випускників, які перебували на обліку в службі зайнятості, отримали роботу, або 14,2 тис. осіб.

Рис. 1. Динаміка руху випускників ВНЗ через Державну службу зайнятості та їх працевлаштування

На даний час служба зайнятості забезпечує робочими місцями невелику частку випускників, які до неї звертаються. Це пов'язано, по-перше, з наявністю на ринку праці більш конкурентоспроможного контингенту — фахівців з високим професійним рівнем і практичним досвідом роботи. У 2003 році на обліку в державній службі зайнятості перебувало 2835,2 тис. осіб, з них 258,8 тис. з вищою освітою.

По-друге, молоді фахівці висувають підвищені вимоги до робочих місць. Безперечно, складні економічні умови не можуть не впливати на мотивацію молодих фахівців при працевлаштуванні, проте матеріальні претензії випускників, які вперше виходять на ринок праці, переважно є надто завищеними. Значно доклали до цього і самі вищі навчальні заклади, необ'єктивно орієнтуючи випускників на високооплачувані посади без урахування їхніх особистих можливостей.

І по-третє, найголовніше, на зростання кількості незайнятих серед випускників навчальних закладів та їхнє працевлаштування впливає невідповідність між професійно-фаховою структурою контингенту випускників і попитом на ринку праці.

Аналізуючи дані показника навантаження на 1 вільне робоче місце фахівця за окремими професіями, можна дійти висновку про наявність на ринку праці відносно надлишкових професій і порівняно дефіцитних.

Найбільш надлишковими професіями на зареєстрованому ринку праці в 2003 році були (на 1 вакансію припадало безробітних):

бібліотекар – 138; технік-технолог – 96; вчитель з початкової освіти – 70; товарознавець – 71; інспектор з кадрів – 42; бухгалтер – 33; вихователь – 20; економіст – 15.

Плануючи обсяги професійної підготовки спеціалістів з кожної спеціальності, ВНЗ повинні враховувати зміни, що відбуваються на ринку праці. Державне замовлення на підготовку спеціалістів з вищою освітою має, насамперед, виділятися на навчання фахівців з тих професій, що користуються попитом на ринку праці, забезпечують реалізацію галузевих пріоритетів розвитку економіки, які після навчання у вищому навчальному закладі одержуватимуть заробітну плату відповідно до рівня їх кваліфікації. Водночас фінансування навчальних програм за рахунок коштів Державного бюджету повинно припинятися, якщо спостерігається зростання рівня безробіття підготовлених за ними випускників.

Слід зазначити, що законодавство дає право самостійно визначатися випускникам з працевлаштування (за нецільового направлення на навчання), але в більшості, через перенасиченість ринку праці фахівцями з даних професій, спеціалісти після закінчення навчання залишаються незатребуваними.

Тобто складається ситуація, коли значні державні кошти витрачаються на підготовку спеціалістів за надлишковими на ринку праці спеціальностями. Як наслідок:

- зростає рівень безробіття серед спеціалістів з вищою освітою;
- втрачається їх фахова підготовка;
- збільшуються витрати на допомогу по безробіттю та перенавчання з державного фонду сприяння зайнятості населення.

Ситуація, що складається на ринку праці України, потребує приведення діючої системи підготовки кадрів з вищою освітою у відповідність до потреб ринку праці.

Дестабілізуючим чинником щодо формування системи підготовки фахівців є зростання кількості державних закладів вищої освіти, які перебувають поза компетенцією Міністерства освіти і науки України. Щодо розвитку ринку праці, то відомча розмежованість призводить до дублювання підготовки кадрів з ряду спеціальностей, підготовки фахівців на кон'юнктурній основі, наслідком чого є перенасиченість ринку праці фахівцями з окремих спеціальностей, неефективне використання державних коштів на їх підготовку.

Сюди слід також віднести надмірну сконцентрованість державних вищих навчальних закладів у великих промислових містах, які продовжують нарощувати підготовку фахівців з технічних спеціальностей без врахування попиту на них на загальному ринку праці. Ускладнює проблему правильного вибору професії після закінчення загальноосвітніх шкіл відсутність механізму професійної орієнтації молоді.

За умови збитковості підготовки фахівців з вищою освітою за окремими напрямками та спеціальностями, неможливості в повному обсязі працевлаштування випускників за одержаним фахом, досить актуальним є питання удосконалення прийому студентів на тендерній основі. Позитивна роль державного замовлення на підготовку фахівців на тендерній основі полягає в тому, що воно:

- формується під конкретні програми розвитку виробництва і послуг;

- дає можливість розширити підготовку фахівців за спеціальностями, що визначають стратегічні напрями розвитку країни, та уникнути збитковості окремих спеціальностей, які не користуються попитом на ринку праці.

Перехід до ринкових відносин зумовлює визначення перспективної потреби в кадрах для галузей економіки, що окреслюватиме можливість працевлаштування молодих фахівців в умовах ринку.

Довгострокове стратегічне планування розвитку вищої освіти повинно передбачати узгодженість потреби у спеціалістах з прогнозами розвитку галузей економіки і демографічного прогнозу як в цілому по країні, так і на рівні регіонів. До уваги слід брати поточні та середньострокові прогнози на ринку праці і тенденції попиту населення на освітні послуги. Недооцінка попиту населення на освітні послуги може призвести до того, що навіть підготовка фахівців у вищих навчальних закладах відповідно до потреб економіки може виявитися малоефективною.

Визначальним фактором розвитку системи вищої освіти є визначення перспективної потреби галузей економіки у фахівцях. Методологічною передумовою у визначенні показника загальної потреби у спеціалістах з вищою освітою у прогнозованому періоді мають стати макроекономічні параметри виробництва і праці.